

**Interwencja kryzysowa w szkole w sytuacji śmierci –
informacje podstawowe**

Interwencja kryzysowa w szkole w sytuacji śmierci – informacje podstawowe

Wprowadzenie

Interwencja kryzysowa ma miejsce w sytuacji kryzysu. Sam zaś kryzys może być spowodowany różnymi czynnikami.

W poniższym artykule w centrum uwagi pozostaje sytuacja interwencji kryzysowej w szkole, wywołana sytuacją śmierci. Takie zogniskowanie uwagi podyktowane jest faktem, że do tej pory, ośrodek, w którym pracuję, proszony był o wsparcie działań właśnie w takich sytuacjach.

Z konieczności ten krótki tekst, nie jest w stanie objąć wszystkich aspektów tego zagadnienia, stąd podtytuł : informacje podstawowe. Kwestie szczegółowe prezentowane będą w kolejnych artykułach.

Czym jest trauma ?

Warto przypomnieć, że słowo *trauma* pochodzące z języka greckiego, oznacza ranę. Zazwyczaj, w literaturze, mówiąc o traumie, spotyka się charakterystykę grup zdarzeń, które mogą traumę spowodować. Można je grupować w różny sposób, np. jako:

- Wypadki komunikacyjne: wypadki drogowe, morskie, lotnicze, kolejowe,
- Klęski żywiołowe: lawiny, trąby powietrzne, wybuchy wulkanów, itp.
- Inne wypadki: pożary, porażenia prądem, katastrofy ekologiczne (np. Czernobyl), zawalenie się domu,
- Przemoc i przestępstwa: strzelanina, zamachy, napady, pobicia, gwałty, maltretowanie fizyczne, molestowanie, prowadzenie wojny, [1]

Próbując jednak wyjaśnić, na czym polega „wyjątkowość” zdarzeń wywołujących traumę, warto przyjąć stosunkowo proste ich rozumienie:

„Traumatyzującym może być zdarzenie, które tak silnie oddziałuje na psychikę, że przekracza możliwości jednostki lub grupy, aby samodzielnie sobie z nim poradzić”
Zwykle zdarzenie to jest niespodziewane i nagłe, w dużym stopniu związane z doświadczeniem poczucia bezradności, poczuciem, że dotyka mnie ono osobiście, jak również z poczuciem identyfikacji” [2].

Bliskie jest to sposobowi rozumienia kryzysu, który spośród wielu możliwych sposobów zdefiniowania, można określić, jako sytuacje, w których „dotknięta nią osoba nie zna żadnego sposobu, poradzenia sobie z nią” [3]. I rzeczywiście pojęć tych nie używa się w sposób ściśle rozdzielony, jako że ich zakres znaczeń zachodzi na siebie nawzajem.

Przykładami zdarzeń obciążających, które zmieniają bieg życia szkoły i mogą mieć traumatyczne skutki, są :

- nagłe śmierci wśród uczniów, nauczycieli, osób znanych (rodziców, rodzeństwa, przyjaciół.),
- samobójstwa wśród uczniów, nauczycieli, osób znanych (rodziców, rodzeństwa itp.),
- nieszczęśliwe wypadki w szkole (z ciężkimi obrażeniami lub wypadkami śmiertelnymi),
- innego rodzaju zdarzenia w szkole (przemoc, uszkodzenia ciała, morderstwo, pożar, katastrofy naturalne, napad ...),
- zdarzenia z dużą ilością poszkodowanych (zwłaszcza wśród dzieci) mające miejsce także poza szkołą,
- zdarzenia, o których informacja „porusza cały świat”, mimo dużej odległości terytorialnej od miejsca zdarzeń (np. 11 września 2001 czy wzięcie więźniów na terenie szkoły mocno nagłaśniane przez media),

W przypadku każdego takiego zdarzenia, które z powodu swojej intensywności lub obciążenia może być przeżywane przez uczniów lub nauczycieli jako trauma, konieczne są działania związane z interwencją kryzysową. [4].

Czym jest interwencja kryzysowa ?

Istnieje kilka modeli interwencji kryzysowej, można jednak powiedzieć, że dwa stwierdzenia mają status wszechobecnych myśli przewodnich:

- wszyscy ludzie, tak jak wszystkie kryzysy, są jedyni w swoim rodzaju i niepowtarzalni,
- wszyscy ludzie, tak jak wszystkie kryzysy, są do siebie podobni (w ogólnych elementach)

Te dwa, wydawałoby się biegunowe stwierdzenia, w ogóle się nie wykluczają [5]. Warto o nich pamiętać w trakcie konkretnej pracy.

Interwencja kryzysowa nie jest terapią, jest natomiast :

- Stabilizowaniem – dobrze jest pamiętać, że bez względu na wszystko, dorośli zawsze mają więcej doświadczeń życiowych niż dzieci i młodzież. Także wówczas, gdy spotykają się z tak trudnym doświadczeniem jak śmierć. To z postawy dorosłych, ich zachowania, sposobu rozmowy o czyjejs śmierci lub sposobu jej unikania, dzieci i młodzież uczą się tego, jak poradzić w tej sytuacji, której doświadczają po raz pierwszy. Odpowiadają sobie na pytania, czy mogą nazywać swoje odczucia, jakiegokolwiek by one nie były i czy mogą je wyrażać. I od dorosłych mogą nauczyć się, że „życie, mimo wszystko, płynie dalej”, jak również, że po przeżyciu kryzysu, jakość życia może być dobra.
- Informowaniem - udzielanie rzeczowych informacji pomaga w radzeniu sobie z trudnymi doświadczeniami. Tak szybko, jak to możliwe, wyjaśnijcie więc dzieciom i młodzieży, co się stało. Wiele pytań dotyczących prawidłowego reagowania, pojawia się, gdy chodzi o małe dzieci. Odpowiedzcie szczerze na wszystkie pytania, także wtedy, gdy np. dziecko stawia je wielokrotnie. Wielokrotne powtarzanie, pomaga mu w „oswojeniu” zagadnienia, doświadczenia, przeżycia i jego zasymilowaniu. Obserwujcie jednak uważnie zachowanie dziecka, jeśli czuje się przeciążone, przesuńcie dalszą rozmowę na bardziej dogodny czas. Zwłaszcza małym dzieciom wyjaśnijcie dokładnie, co to znaczy „być martwym” „nie żyć”. Małe dzieci nie rozumieją jeszcze pojęcia śmierci i potrzebują konkretnych wyjaśnień, np. *„Jeśli ktoś umarł (jest martwy) wówczas nie oddycha, nie wstaje rano z łóżka, nie śpiewa piosenek, niczego nie je i nie możesz się już z nim spotkać np. na spacerze”*,
- Mobilizowaniem - w sytuacjach traumatycznych powszechnym doświadczeniem jest doświadczenie poczucia bezradności. Stopniowe odzyskiwanie poczucia „zaradności”, wpływu na sytuację i poczucia kontroli

służy poradzeniu sobie z trudnym przeżyciem. Przykładem takich działań mogą być wszystkie formy pożegnania ze zmarłym, które czasami przybierają formę rytuałów: rozmowy o zmarłym, wspólnej modlitwy, wspomnienia umieszczonego na gazetce ściennej, miejsca, które (np. choćby chwilowo) upamiętnia zmarłego i/lub gdzie można zaświecić symboliczną lampkę lub złożyć kwiaty. Także jakaś forma zaangażowania w ceremonię pogrzebową może mieć taki wymiar. Należy przy tym pamiętać, że udział w pogrzebie powinien być dobrowolny. Szczegółne zalecenia dotyczą rytuałów w sytuacji śmierci samobójczej.

Ważnym elementem jest również przekazywanie zarówno uczniom, jak również ich rodzicom informacji o tym, że w sytuacji ekstremalnie obciążającej powinni ze szczególną uważnością troszczyć się o prawidłowe funkcjonowanie. Przejawia się to m.in. w trosce, o aktywności, które zwykle są automatyczne: sen, jedzenie, picie, ulubiona aktywność sportowa, czas na wypoczynek czy hobby itp.. Czasami łączy się to z dylematem natury społecznej czy kulturowej: „czy mogę, czy wypada, abym w sytuacji śmierci czy żałoby utrzymywał te wszystkie aktywności?” Dorośli powinni przekazać dzieciom i młodzieży dotkniętym zdarzeniem, że w tej sytuacji „powinni *pozwolić sobie* na troskę o samego siebie”. Jest to bowiem element sprzyjający radzeniu sobie z sytuacją kryzysu, jakim może być żałoba.

- Normalizowaniem - reakcją na ekstremalnie obciążające zdarzenie mogą być różnorodne symptomy fizyczne, różnorodne emocje, myśli i postawy, jak również zmiany w zachowaniu. Np. uczeń może „złe się poczuć” (boli go głowa czy brzuch), może czuć się zdenerwowany albo reagować zaczepnie w stosunku do innych. Ważnym jest rozumienie, a w zależności od wieku uczniów także przekazanie informacji, że wszystko to jest *naturalną, normalną reakcją na ekstremalnie obciążającą sytuację*. W tym znaczeniu normalizowanie jest także przekazem, że po ekstremalnie obciążających wydarzeniach reakcje osób, które zetknęły się z faktem śmierci czy zagrożenia życia mogą być różnorodne,

niespodziewane i wszystkie one są normalną reakcją, a nie symptomem zaburzeń psychicznych.

Innymi słowy tak rozumiana interwencja kryzysowa jest pierwszą pomocą adresowaną do osób, które miały kontakt z ekstremalnie obciążającym zdarzeniem [6]. Pozwala uzyskać równowagę zarówno, gdy chodzi o rozumienie zaistniałej sytuacji, daje możliwość odzyskania umiejętności działania, jak również emocjonalnego przepracowania tego trudnego doświadczenia.

Cel interwencji kryzysowej

Celem interwencji kryzysowej jest więc, tak szybko, jak to możliwe wprowadzić na nowo normalność/ zwyczajność w życie szkoły (zwyczajny przebieg dnia, rutynę) i uruchomić zdrowy proces przepracowania kryzysu (traumy), a więc w przypadku śmierci, proces żałoby [7]. Zauważmy, że cel interwencji rozpięty jest pomiędzy dwiema biegunowo różnymi sytuacjami: rutyny i powszedniości szkolnej a absolutnie niecodzienną i nie rutynową dla życia szkoły, sytuacją żałoby. One obie wyznaczają horyzont działań interwencyjnych. Każdy, kto prowadził działania interwencyjne, wie z doświadczenia, że właśnie utrzymanie w polu widzenia i oddziaływania obu tych perspektyw, stanowi o trudności tej pracy.

Warto pamiętać przy tym, że normalny proces przepracowywania traumy polega na naprzemiennych objawach unikania i odtwarzania zdarzenia. Dzieci i młodzież mogą więc naprzemiennie z jednej strony wracać do np. śmierci kolegi, pytać o nią, mówić o swoich uczuciach z tym związanych, wspominać go czy dziwić się, a potem zajmować się w jakimś stopniu codzienną aktywnością.

Celem interwencji jest zareagować możliwie szybko, kompetentnie i w sposób dostosowany do sytuacji, udzielając wszystkim obciążonym zdarzeniem, adekwatnej pomocy i wsparcia.

Postawa pomagającego

Właściwie chodzi o to, aby pomóc, osobom dotkniętym zdarzeniem

znaleźć na nowo kontrolę nad swoimi uczuciami. Jako pomagający powinniśmy być w stanie umieć „wytrzymać” (skontenerować) ekstremalne uczucia, jakie ujawniają osoby dotknięte zdarzeniem i nie próbować zbyt szybko tych emocji tamować.

Pomagający powinien „normalnie funkcjonować” i dawać do dyspozycji, osobie lub osobom, którym pomaga, konieczny spokój i „strukturę” (normalność), których ona/oni potrzebuje, aby powrócić do jakiejś formy swojego codziennego, powszedniego życia,

Pomagający powinien z jednej strony być empatyczny i powinien umieć wczuć się w sytuację, z drugiej strony, nie może jednak pod żadnym pozorem identyfikować się zbyt silnie z osobą, której pomaga. Musi być w stanie zachować dystans (granice). Utrata dystansu może bowiem spowodować niemożliwość fachowego udzielania dalszej pomocy. [8].

Sądzę, że w tym sformułowaniu zawarta jest kwintesencja postawy pomagającego. W pewnym sensie daje ona swoisty „azymut” dla podejmowanych działań szczegółowych. Jednocześnie łatwo wówczas zrozumieć, że także sam pomagający potrzebuje wsparcia. Interwencja kryzysowa jest bowiem działaniem niezwykle emocjonalnie obciążającym.

Dzieci i młodzież w sytuacji żałoby

Żałoba może być wyrażana na różne sposoby. Niekoniecznie wiąże się z łzami, poczuciem bycia przybitym, smutnym wyrazem twarzy. Może być tak, że np. dziecko zachowuje w taki sposób, jakby nic się nie stało, nie płacze. Niekiedy może wynikać to z niechęci dodatkowego obciążania swoich rodziców, których dana śmierć jakoś szczególnie dotknęła. Ale dziecko może być też bardziej agresywne, nawet wściekłe, bardziej pobudzone. Bywa, że pyta o śmierć i konkretne wydarzenie, które ją spowodowało i ciągle te pytania powtarza. Może też nagle stać się bardziej „przylepne” albo wycofywać się z kontaktu z dorosłymi.

Podobnie jest z młodzieżą, z tą różnicą, że w związku z wiekiem i własnym rozwojem młodzież ma większe niż dzieci możliwości, by zrozumieć czym jest śmierć, jak również łatwiej jej nazywać swe uczucia. Nie znaczy to jednak, że w sytuacji zdarzeń szczególnie obciążających będzie umiała skorzystać z tych umiejętności, jak również, że ze wszystkim sama sobie poradzi. [9].

Ważne, aby dorośli nie irytowali się np. pozornym brakiem zmartwienia, ale także by rozumieli, że zdania, które w świecie dorosłych brzmią być może absurdalnie: „a ja go nie żałuję, bo mi zawsze dokuczał” albo „po co on tam się pchał”, „cieszę się, bo przepadną nam lekcje i klasówka” np. u dzieci mogą być naturalną reakcją na ekstremalnie obciążającą sytuację.

Ważne także, aby dorośli nie przyjęli zbyt szybkiego rozwiązania w kontakcie z młodzieżą: „oni już sobie jakoś z tym poradzą, bo w ogóle nie mówią o tym” I ważne, aby wiedzieli, że reakcja zarówno dzieci, jak i młodzieży w sytuacji kryzysu, może być naprawdę różnorodna.

Możliwe reakcje w szczególnie obciążających sytuacjach:

zawroty głowy,
zmęczenie, osłabienie,
zaburzenia snu, koszmary senne,
moczenie nocne,
napięcie mięśniowe,
poczucie bycia jakby nie w swoim ciele (poza swoim ciałem),
brak apetytu, objadanie się,

lęk, niepewność,
nerwowość,
reakcje paniki,
poczucie zagrożenia
poczucie winy,
poczucie bezradności,
poczucie wstydu,
poczucie opuszczenia,
napady złości,
apatia,
nieufność

pobudzenie,
nadmierna wrażliwość,
nadmierna czujność,

dysocjacja,
powrót do zachowań typowych dla małych dzieci,
manifestowanie zachowania „jest mi wszystko jedno”,
reagowanie śmiechem w sytuacjach, wydawałoby się mało zabawnych

zredukowane spostrzeganie,
trudności w koncentracji,
„wyłączone” logiczne myślenie [10].

Jak wspomniano, różnorodność możliwych reakcji jest naprawdę ogromna. Warto w tym miejscu dodać, że nagła śmierć ucznia, nauczyciela czy

kogoś zatrudnionego w szkole może spowodować kryzys żałoby w całej szkole lub społeczności, prowadzący do wystąpienia przypadków PTSD, spotęgowanego żalu i skomplikowanej żałoby.

Żałoba potrzebuje „ram”

Śmierć jest tematem, który w naszym kręgu kulturowym, najczęściej bywa pomijany. Także kontakt z osobami, które kogoś straciły, może wywoływać u innych lęk. A sytuacja, kiedy z jednej strony wychowawca wspiera uczniów swojej klasy, którzy stracili kolegę lub koleżankę, a z drugiej, sam jest osobą, którą to zdarzenie bezpośrednio emocjonalnie dotyka, jest bardzo trudna. „Czy powinienem coś powiedzieć? Czy nie wywołam przez to u siebie lub u innych zbyt silnych uczuć?”

Żałoba w szkole – jak ją traktować

Także w szkole, żałoba powinna stać się „tematem” i powinno się dla niej znaleźć miejsce. Może ono się znaleźć w trakcie spotkania w klasach, podczas pojedynczych rozmów lub w trakcie rozmów z kilkoma osobami. Może mieć też formę pożegnalnych rytuałów, dnia pamięci/ wspomnień czy miejsca, które upamiętnia zmarłą osobę itp. Szczególne zalecenia ma sytuacja, kiedy śmierć nastąpiła w wypadku samobójstwa. O tym będzie mowa w „Zaleceniach w przypadku śmierci samobójczej” [11].

Pierwsza interwencja po obciążających, kryzysowych wydarzeniach w klasie, szkole - informacje podstawowe

- Dać strukturę i oparcie – dawać pewność, poczucie bezpieczeństwa,
- „Zebrać, zewrzeć klasę” - nikt nie powinien pozostawać sam,
- Zająć się zdarzeniem „Co się wydarzyło?” (rozmowy w klasie; małym dzieciom można pozwolić rysować; słuchać bez zbędnego komentowania),
- Umożliwić wyrażenie uczuć (pozwala to na redukcję napięcia) – umieć wytrzymać ujawniane emocje,
- Odciążyć „obciążonych” kolegów, równocześnie będąc w stanie zachować emocjonalne granice, [12].

Co można zrobić- powtórzenie najważniejszych wskazań:

- Powtórzmy raz jeszcze:
spróbuj zapewnić dzieciom i młodzieży poczucie bezpieczeństwa i pewności. Utrzymanie rutyny dnia codziennego odgrywa bardzo ważną rolę, ponieważ pozwala zyskać poczucie panowania nad swoim życiem,

tak szybko, jak to możliwe, wyjaśnij dzieciom i młodzieży, co się stało,

- Wysłuchaj, zanim powiesz - pozwól osobom opowiedzieć o swoim doświadczeniu tej sytuacji, mówienie może bowiem pomóc im poczuć się lepiej,

- Zezwól na przeżycie i wyrażenie uczuć, jakiegokolwiek by one nie były i jakkolwiek różniłyby się od tego, co Ty sam czujesz ,

- Normalizuj reakcje osób - powiedz osobom, którym pomagasz, że to co czują i co się z nimi dzieje jest „*Normalną reakcją na ekstremalnie obciążającą sytuację*”, a jeśli, ze względu na wiek (dzieci) są zbyt małe, aby im to tak bezpośrednio przekazać, przekaż tę informację rodzicom i sam o tym pamiętaj, [13]

- Daj dzieciom i młodzieży możliwość pożegnania się ze zmarłą osobą. Jeśli jednak nie potrafią w tym obszarze podjąć decyzji, pomóż im zobaczyć wiele możliwości w jaki mogą pożegnać się ze zmarłą osobą.

- Pozwólcie dzieciom i młodzieży uczestniczyć w planowaniu ceremonii pogrzebowej, np. poprzez wybór pieśni, na tę ceremonię albo wybór czy zakup kwiatów albo wspólne napisanie wspomnienia o zmarłym.

- Obniżenie osiągnięć szkolnych jest w takiej sytuacji zjawiskiem normalnym - spokojnie daj dzieciom i młodzieży czas, aby z powrotem mogli skoncentrować się na nauce,

- Nie wartościuj sposobów, w jaki dzieci i młodzież radzą sobie z żałobą („ten płacze, a ten świruje”),

- Gdy chodzi o proces żałoby, nie tyle chodzi o cezurę czasową, podczas której żałoba powinna być przepracowana, a o to, aby osoby dotknięte tym doświadczeniem, nauczyły się żyć z sytuacją utraty [14],

- Bardziej szczegółowy model pomocy psychologicznej, tzw. model NOVA, mający zastosowanie w przypadku pracy ze starszymi uczniami w sytuacji kryzysu wywołanego różnymi zdarzeniami (National Organization for Victim Assistance), zostanie przedstawiony w kolejnym artykule,

Zalecenia w przypadku śmierci samobójczej (wg Amerykańskiego Stowarzyszenia Suicydologii 1991):

1. Nie zwalniać uczniów ze szkoły i nie zachęcać do uczestnictwa w pogrzebie podczas godzin lekcyjnych.
2. Nie organizować nabożeństwa żałobnego na dużą skalę.
3. Zapewnić terapię indywidualną i grupową.
4. Zweryfikować fakty i traktować śmierć jako samobójstwo.
5. Podkreślać fakt, że samobójstwu nikt nie jest winien.
6. Podkreślać dostępność pomocy oraz fakt, że samobójstwu w ogóle da się zapobiegać i że wszyscy mają tu do odegrania pewną rolę. [15].

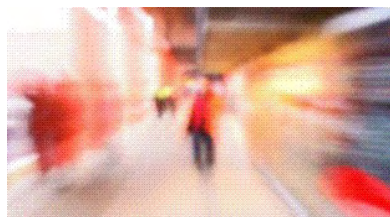
Ogólną zasadą w trakcie interweniowania po śmierci samobójczej jest nie gloryfikowanie samobójstwa. W tym duchu należy rozumieć powyższe zalecenia. Chodzi tu bowiem o działania mające na celu uniknięcie zjawiska zaraźliwości samobójstw, czyli tzw. efektu Wertera, kiedy to w danym skupisku po jednej śmierci samobójczej może dojść do fali innych samobójstw. Nie znaczy to jednak, że należy ignorować uczucia osób dotkniętych zdarzeniem czy nie odpowiadać na pytania dotyczące zmarłego. Żadnych pytań ani komentarzy nie można z góry odrzucać. Wydaje się, że w tym wypadku, podobnie zresztą, jak w przypadkach śmierci naturalnych pełne empatii zrozumienie niepokoju uczniów i nauczycieli ma zasadnicze znaczenie. [16]. Cytowani już wcześniej James i Gilliland piszą nawet: „Sesję odreagowania dla nauczycieli i uczniów trzeba przeprowadzić natychmiast. Opieszałość w tym względzie nie jest wskazana z uwagi na możliwość dezorganizowania życia szkoły i niebezpieczeństwo pojawienia się wtórnych urazów psychicznych wśród uczniów i nauczycieli”. [17]. Ci sami autorzy w bardzo zdecydowany sposób podkreślają również, że, gdy chodzi o różne rytuały pożegnalne w sytuacjach śmierci samobójczych należy wyraźnie postawić granice z uwagi na zróżnicowane skutki takich działań. „Najogólniej rzecz biorąc, dla szkoły jest chyba najlepiej, kiedy nie zapamiętuje śmierci ani przez zgromadzenie uczniów, ani przez zapisy w annałach szkolnych, sadzenie drzew, nazywanie nazwiskami zmarłych pomieszczeń, boisk itd.” [18].

Dodajmy, że w pracy interwencyjnej po śmierci samobójczej należy zachować dużą uważność. James i Gilliland złożoność tego zagadnienia konkludują w następujący sposób: „realizowanie w klasach programów interwencji następczej, których celem jest edukacja i zapobieganie samobójstwom, może być właściwe dla większości młodocianych,

które nie są w danej chwili zagrożeni, ale niestosowne dla populacji zagrożonej” [20]. Poza ogólnymi zaleceniami Amerykańskiego Stowarzyszenia Suicydologii dotyczącymi postępowania w wypadku śmierci samobójczej, istnieją programy postwencyjne, których celem jest zapobieganie samobójstwom naśladowczym i paktom samobójczym w szkołach (i innych społecznościach), w których odebrał sobie życie któryś z uczniów. Obejmują one, m.in. dostarczenie personelowi szkoły, uczniom i mediom rzetelnej informacji nt. śmierci samobójczej, opracowanie sposobu przekazywania informacji nt. śmierci w taki sposób, aby uniknąć wspomnianego gloryfikowania tego zjawiska, identyfikację osób najbardziej zagrożonych samobójstwem (m.in. spośród przyjaciół zmarłego, osób, które wiedziały o jego planach lub pomagały w samobójstwie, osób identyfikujące się ze zmarłym, członków paktu samobójczego, osób po próbach samobójczych i innych potencjalnie zagrożonych) i udzielenie im specjalistycznej pomocy, nawiązanie kontaktu z rodzicami zmarłego i ograniczenie dostępu do środków samobójczych [21].

W szczegółowy sposób zagadnienie postwencji zostanie przedstawione w kolejnym artykule.

Po pogrzebie

Jak wspomniano powyżej celem interwencji kryzysowej jest zarówno uruchomienie procesu przepracowywania kryzysu, jak również tak szybko, jak to możliwe, powrót do rutyny, codzienności dnia szkolnego. Co do zaleceń, jak postępować po pogrzebie zmarłego ucznia lub nauczyciela, to niektóre formułowane są w sposób bardziej dyrektywny, inne w sposób bardziej łagodny. Niektórzy zalecają, aby zaraz po pogrzebie zebrać wszystkie pamiątki, epitafia, symbole pożegnania ze zmarłym i oddać je rodzinie, a ławki i krzesła w sali lekcyjnej poustawiać inaczej. Inni autorzy, np. w przypadku młodszych dzieci zalecają z kolei zaczekać z usunięciem ławki czy przemeblowaniem do momentu, kiedy pozostali uczniowie sami zgłoszą taką chęć [22]. Tak czy inaczej, wydaje się, że chodzi właśnie o przywracanie tradycyjnego, rutynowego rytmu życia szkoły z należytą jednak uwagą skierowaną na uczniów, którzy potrzebować będą czasu, jedni mniej, inni więcej, aby móc

poradzić sobie z tym doświadczeniem. Niektórzy, jak już również wspomniano, będą być może potrzebować pomocy specjalistycznej.

Szczególnymi datami mogą być rocznice śmierci, urodzin czy imienin ucznia czy nauczyciela albo inne daty w symboliczny sposób kojarzone ze zmarłym. Czas ten wymaga na pewno uważności z strony nauczycieli i wychowawców, bo osoba zmarłego, jak również sam fakt jego śmierci może powracać w postaci wspomnień, rozmów czy myśli. Warto być wówczas uważnym na treści sygnalizowane przez uczniów i w razie potrzeby poprzez rozmowę czy inne formy aktywności pomóc im w poradzeniu sobie z tym doświadczeniem.

Zakończenie

W sytuacjach, kiedy miało miejsce jakieś traumatyczne wydarzenie i kiedy należy podjąć działania związane z interwencją kryzysową na ogół rodzi się wiele pytań. Czasami niektóre z nich pozostają także po działaniach interwencyjnych. Bywa też tak, że dopiero po zakończonej pracy, osoby pełniące funkcję interwenta czują cały ciężar przeprowadzonych działań.

Pedagodzy, psychologowie, nauczyciele i wychowawcy, jak również całe zespoły grom pedagogicznych mogą w takich sytuacjach korzystać z konsultacji i wsparcia zespołu osób z naszego ośrodka, zajmujących się problematyką interwencji kryzysowej.

Autor artykułu – kontakt:

Wioleta Baraniak
Konsultant ROM-E *Metis*
Pracownia Wychowania
tel. 032 209 53 12 (14), wew. 102
e-mail: wychowanie@metis.pl

Literatura:

1. Na podstawie seminarium prowadzonego przez K. Kamińską „Zdrowie psychiczne ucznia wobec szczególnych sytuacji życiowych. Trauma. Jak zetknięcie z sytuacją taką jak wypadek, nadużycie kataklizm, terror czy śmierć zmienia psychikę człowieka”, Katowice, 15.X.2008
2. Beatrice. U. Suchalla „Krisenintervention in der Schule”, www.schulreferate-online.de/80.html, pobrano: 2009-03-14, 11.23, tłumaczenie: Wioleta Baraniak,
3. Richard K. James, Burl E. Gilliland “Strategie interwencji kryzysowej”, wyd. Parpamedia, Warszawa 2008, s. 33,

- 4 "Wann ist Krisenintervention notwendig"
w zakładce: Krisenmanagement an Schulen,
www.bsr-zell.salzburg.at, pobrano: 2009 - 03-14,
13.45, tłumaczenie: Wioleta Baraniak,
5. Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit., s.43,
6. Beatrice. U. Suchalla , op.cit,
7. "Leitfaden Krisenintervention an Schulen.
Bildungs- und Kulturdirektion des Kantons Uri",
www.ur.ch/dateimanager/leitfaden_kriseninterventi
on.pdf, pobrano: 2009-03-17, 8.42, tłumaczenie:
Wioleta Baraniak,
- 8."Richtlinien für psychische Erste Hilfe", w
zakładce:Krisenmanagement an Schulen,
www.bsr-zell.salzburg.at, pobrano: 2009 - 03-14,
14.17, tłumaczenie: Wioleta Baraniak,
- 9."Umgang mit Trauer bei Kinder und
Jugendlichen",<http://www.duesseldorf.de/schulpsychologie/krise>, pobrano: 2009 - 03-17, 9.20,
tłumaczenie: Wioleta Baraniak,
- 10.Beatrice. U. Suchalla , op.cit,
- 11."Umgang mit Trauer bei Kinder und
Jugendlichen", op.cit,
- 12."Erstintervention nach belastenden Ereignissen"
w zakładce:Krisenmanagement an Schulen,
www.bsr-zell.salzburg.at, pobrano: 2009 - 03- 24,
14.05, tłumaczenie: Wioleta Baraniak,
- 13."Richtlinien für psychische Erste Hilfe", op.cit.,
- 14 ."Umgang mit Trauer bei Kinder und
Jugendlichen", op.cit,
15. Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.427,
- 16.Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.427,
- 17.Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.427,
18. Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.438,
19. Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.173,
20. Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.425,
- 21.Krysińska K. "Prewencja samobójstw w Stanach
Zjednoczonych" w: B. Hołysz, M. Staniaszek , M.
Anholcer – Binczycka (red.) „ Samobójstwo” ,
PTHP, Warszawa 2002,
22. Richard K. James, Burl E. Gilliland, op.cit,
s.438,